

időszerűnek és aktuálisnak tűnik e könyv. Üzenete van a mai magyar társadalomnak és politikacsinalóinknak is. Legmaradandóbb értéke azonban túlmutat a politikai filozófia aktualitásain, és Berlint a gondolkodás történetének azon legrokonszenvesebb alakjai közé emeli, akik megoldhatatlannak tűnő bölcséleti problémákkal vívódva is arra ügyeltek legjobban, hogy művük emberi léptékű maradjon, s így vigaszt nyújthasson a vigaszra szorulóknak. Nem véletlenül hasonlítja Berlin emberi alakját Dénes Iván Zoltán a magyar kiadáshoz írt utószavában Bibó Istvánéhoz.

Horkay Hörcher Ferenc

LAO-CE: TAO TE KING

*Fordította és az utószót írta Karáson Gábor
Cserépfalvi, 1990. 81 + XLIII oldal, 160 Ft*

Mióta csak ír az ember, legjobbjaiban szüntelen fel-felbukkan a nagy sóvárgás, hogy megtalálja vagy megfejtse az Igét, amit Írás rejt, és a földöntúli hatalmasságoktól származik. Mózés az istentől, a hermetikuskönyveké is egy istentől való, a kabalistáké Ábrahámától, a TAO TE KING pedig legalább egy halhatatlantól, akiről nevének kívül semmi biztosat nem tudunk. Lao-ce – a név is csak Öreg mester jelentésű – alakját ugyan a reá rakódott kegyes hagyomány mára már eléggé kirajzolgatta, kiszínezgette, árnyalta és részletezte, úgyhogy nem esik nehezünkre elképzelni: szófukar agastyán, aki a fejedelmi könyvtárban néhány szót szól csupán az őt tisztelettel fölkereső Konfuciuszhoz – ilyen szófukar Sze-ma Chien krónikáiról pár száz évvel későbbi közlése is –, s azt már nekünk kell hozzárajzolni, hogy durva kontosban van, s a könyvtár nem egyéb, mint gerendavázis vályogházikó, zsúpfedéllel, a könyvek pedig írásjegyekkel telerűtött szeszefűzött bambuszlapocskák (ennyit engedhet meg képzelőerőnk a régészek rekonstrukciós ábrái nyomán). Vagy: a bivalyhátról leszállított aggastyán a Szoros határór tornyánál, a sziveskedő határór tiszttel, aki tussal, ecsettel kínálja, és bölcselite leírására kéri, s aki másnap, nyolcvanegy versben leírt summázatát

a boldog határórre bízva, újra bivalyára ül, és eltűnik a Szorison túl nyugati irányban – ez már sok anakronizmussal teli, későbbi legenda, de Brecht is költeményben örököltette meg. (Torony, tus és ecset meg nemigen volt akkor. A többi sem biztos, de legalább bájos.)

Így született-e a TAO TE KING, vagy amint szokásos nevén emlegetjük magyarul: Az ÚT ÉS ERÉNY KÖNYVE, vagy, amint a modern filológia és történettudomány szkepszisében tudni illik, egy-két évszázaddal később, nem is egy bölcs, hanem egy egész iskola tanainak summázataként, nem fontos. A fontos az, hogy van. Van a Könyv. Amely rejti az Igét. Amely megmagyarázza a világot, a törvényt, a boldogságot.

Az is csoda, hogy van. A régészek jóvoltából előkerült egy nagyon régi szövege, így azt is tudjuk, hogy az i. e. III. században már másoltatták. (Egy szkeptikus filológus holtá cáfolva. A többi még hátravan.) Terjedt tehát, de mindig csak a fű alatt. Kína intellektusai kétezzer éven át a tucatnyi klasszikus Könyvön edződtek – de ezek közt sosem szerepelt a TAO TE KING. Konfuciusz minden sorát bemagolták s betéve tudták minden idők mandarinjai és mandarinságig el nem jutó írástudói – Lao-ce sosem volt kötelező olvasmány. Sőt, lenéztek. Okkal: a Könyv címét névként s szerzője alakját afféle félistenként, halhatatlanként zászlajára írók vallást képeztek, ennek bensejében alkímiát műveltek, de botanikát is, orvoslással foglalkoztak, de mágiával is, csillagjósással és földjósállással, de csillagászzattal és földrajzzal is. Még a XVII. századi jezsuita misszionáriusok, akiknek az első hiteles híradásokat köszönjük erről a távoli világról, babonáságoknak ítélték a taoizmust, s ebben nem csupán az ő katolikus teológiával csiszolt szemüvegük a vétkes, hanem maga a tény s a korabeli kínai írástudók uralkodó nézete is. Aránylag későn jutott el a Nyugat odáig, hogy fordításban megismerhessék ezt a hazájában kissé mellőzött könyvet. Hanem aztán itt óriási értékévé nőtt hamarosan. Ez lett a Nyugat egyik könyve Keletről. (A másik: a JI-KING, A VÁLTOZÁSOK KÖNYVE.)

A századforduló óta nem telt el olyan évtized, amely ne szülte volna meg Európában, majd Amerikában, a TAO TE KING két-három fordítóját. És főként: kommentátorát. A klasszikusnak tekinthető fordító ósatyák

(Legge, Giles angolul, Cordier, Wieger franciául) után Richard Wilhelm német fordításával kezdődik a kommentárok máig sem szűnő sorozata. Mi magyarok is beléptünk a sorba, elég korán. Filológiai hitelű fordítás ugyan csak 1964-ben jelent meg (Tókei Ferencé), de költői tolmácsolások előtte is (Agner Lajosé, majd Hatvany Bertalané – utóbbi Münchenben), utána is (Weöres Sándoré) akadtak, olykor több kiadásban.

S most itt a legújabb fordítás és kommentár: Karátszon Gáboré. Tetszetős kontósból – bár én nem kedvelem az ilyen nagy formátumú kis könyveket –, ékesen szóló illusztrációkkal – jobbakkal, sajnos, nem lehetnek „objektív okokból” –, sikerült tipográfiával – a kisbetűs írásmód valóban megfelel a kínaiából fordított műveknek, amiképp a szerző is menti magát. A Cserépfalvi Kiadót pedig minden vád alól – például az alól, hogy a könyv némi forogtatás után szétesik – felmenti, sőt éig emeli nemeslelkűsége, azt ti., hogy a mai viszonyok közt ki mert dobni a könyvpiacra egy TAO TE KING-et, ráadásul ilyen szokatlan formában és megdöbbentő fordításban.

Mert, attól tartok, némi joggal, hogy Karátszon Gábor fordítása nem fogja elnyerni a hazai sinológusszakma elismerését. Az olvasó közemberekét, hihetőleg lesznek elegenden, remélem, annál inkább. Ez a fordítás ugyanis nem a szakmának szól, hanem olvasóknak. A Könyv, a lassanként nálunk is az Ige varázsával és titokzatosságával övezett TAO TE KING, a ma olvasójához, titkokat fürkésző, szellemi izgalmakra vágyó emberéhez kíván fordulni, őket akarja – nem beavatni! – részletetni a Könyv Igéjében.

S teszi ezt a részvételt járhatóvá, átélhetővé a személyes, pontosabban a lírai hitelesség teljességével. A fordító terjedelmes kommentárt illeszt fordítása mellé. Ezzel is régi kínai tradíciót követ: ott nincs klasszikus mű kommentárok – mára már ugyancsak klasszikussá nemesedett – tucatjai nélkül. Ez a kommentár azonban nem tudálékos, mint a klasszikusok, ellenkezőleg, túlságosan is hétköznapi és esetleges. Ismerkedés a Könyvvel, antikváriumkalandok, életben és álomban, bibliai analógiák és erdélyi utazások, ötvenhatos élmények és egyéb lidércnyomások, vesződések a kínai írásjegyekkel, s ehhez kapcsolódva a filológiai

jegyzetek, olykor kínosan precíz adatokkal Wing-tsit Chan, Richard Wilhelm, von Gabelentz, Wieger és főleg Karlgren, de Jung s olykor Eliade, Needham és Csongor Barnabás műveiről, legtöbbször azonban a Bibliáról. A Fordító – nagybetűvel kell írni – mindent összeolvasott, ami csak hitelesíthető munkáját. Halálosan pontos érzékkel válogatta ki az irodalomból azt, ami filológiának is mitológia már, például Karlgren írásjegy-értelmezéseit (mint a meteorológiai jelentés: eső valószínűsége ötven százalék, Karlgren megfejtéseinek a valószínűsége is – magyarul: vagy igaz vagy nem). A mitológikus irányba tévedő kommentátorok különösen vonzották a Fordítót, ami még jó is lehetne, de ezek a kommentátorok a mitológiából többnyire a misztikába úsznak át. A Fordító/Kommentátor ugyancsak. Ez annyit jelent a földhözragadt mai filológus értelmezésében, hogy ingoványos talajra téved. A Biblia példájára – analógiás logika – úgy véli, hogy a Könyv dialógikus kultúrára épül, „beszélgetős, felelgetős”. Látszat pedig Konfuciusz BESZÉLGETÉSEI is: az álkérdés csak arra jó, hogy az apodiktikus deklarációt provokálja. Még csak nem is látszat a Könyvben: a TAO TE KING egyszerűen apodiktikus kijelentések, ki nyilatkoztatások sora. Az Út: ilyen. A hatalom: olyan. A bölcs (Fordítónknál: szent) ember dolga ez és ez. Kész. Nincs apelláta. És nincs dialógus!

De a Fordító/Kommentátor esetében van: ő dialógust folytat a Könyvvel, Lao-céval, a ütkök tudója bölccsel. Sz ez a dialógus két szinten folyik: Lao-ce, a partner megjelenhetik saját szövegében s a kommentátorokéban, a Fordító/Kommentátor pedig emlékeiben, élményeiben és kételyeiben, ez az egyik szint. A másik: a létrejött fordítás, amely voltaképp dialógus vagy vita az előzményekkel is, az eredeti szöveggel is. Az első szint az igazán érdekes – vagyis a könyv második fele –, a kommentár. Karátszon Gábor is tudja ezt: „Lehet, hogy nyugati embereként mi csak játszunk, amikor ezekről a dolgokról így beszélünk, azt azonban mindenki tudja, hogy ebben a játékban maga az élet a tét.” Tegyük hozzá: a Fordító/Kommentátor élete és a miénk, az olvasóké. Sz ez adja a Könyv lírai és poétikai hitelét, ami ebben az esetben fontosabb, mint a történelmi és logikai hitel. Egy dolognak – a mi esetünkben a Könyvnek és fordítá-

sának – a definícióját nemcsak logikai eljárással lehet megadni (pontosabban taxonómiai és logikai eljárással), hanem epikai (vagy lírai-epikai) eljárással is: elmeséljük történetét.

A szakmai csörlátással megvert sinológus már az első sornál fölhorkan. Amikor a személytelen kinyilatkoztatás helyett azt olvassa a fordításban, hogy „beszélni beszélhetsz utakról...”. Aztán még sokszor. Amikor a „szent” emberről olvas, vagy éppen a „szenteskedésről”, gyermeki „pietásról” (19. o.), „depresszióról” (72. o.), „superlatívusról”, mármint annak az élet-ejéről, akinek „a fűtlyülője azonban föláll” (55. o.). Hadd háborogjon, hiszen őt ezek anakronizmusokként zavarják. Azzal, hogy a keresztény gondolkodás és terminológia bukkan fel itt olyan kínai gondolkodás tolmácsolásában, amely még most sem, nemhogy ante litteram ismerne azt. Azzal, hogy a szöveg eredetijében nem fordul elő a tegezés, a második személy használata – ez, úgy tűnik, a Fordítóban a Kommentátortól kapott kényszerképzet, miszerint ez egy „dialogikus” kultúra. A „fűtlyülő” pedig azzal háborítja fel, hogy a kedves, gyermeknyelvi terminus az emelkedett, sub specie aeternitatis megfogalmazott és egyébként is steril, köznapiságból elvont régiókba emelt kínai bölcselői traktátusban idegenként hat.

Engem ezek nem zavarják. Éppen ezek hozzák közelebb a mai olvasóhoz a szöveget, a Könyvet. S éppen ezzel válik teljessé vagy legalább teljesebbé a Fordító hitele és a Kommentátor következetessége.

De azért arra nyomatékosan figyelmeztetnem kell az olvasót, hogy ez nem a TAO TE KING úgy egyáltalán, hanem ez Karátson Gábor TAO TE KING-je: az övé s a miénk, mai olvasóké.

Az igazi TAO TE KING talán reménytelenül távol van tőlünk. Ami van, az a TAO TE KING-olvasatok és -fordítások meglévő és gyarapodó változatainak sora. S ebben a sorban értékes változat a Karátson Gáboré. De nem értéktelen a szöveghez, nyelvhez, kultúrához, történelemhez több évüzedes munkával, netán még pár esztendei helyszíni élménnyel is tapadó sinológusok változata sem. Karátson Gábornak „oly rosszul esett annak előtte mindig hallania, e műveket lefordítani úgysem lehet...” – nos, mások után ő is bizonyítja, hogy lefordí-

tani lehet, értelmezésüket véglegesen kimeríteni nem. Mint a párhuzamosokét a geometriában: találkoznak a végtelenben.

Minden, amit mondunk s leírunk, de még az is, amit előtte gondolunk (sőt, amit érzünk), nyelvünkbe van szorítva. Nyelvünk pedig múltunkat őrzi, s jelenünket táplálja. Ha mi azt mondjuk:

*ami jól meg van alapozva
megáll*

(54. o.)

(becsületszavamra: kapásból veszem a példát), mi arra a szépen kiásott, egy méter mély árokra gondolunk (ez a hazai fagyhatár alatti biztonsági méret), ami egy ház sávalapját adja. S arra, hogy a „megáll” szó értelme több is lehet, benne van a tartósság is („eláll”), a szilárdság is („áll”). No meg arra a bibliai eredetű hasonlatra a kő és a homok alapjára épült házakról, amely belénk ivódott (MÁTÉ, 7, 24–27.). A kínai olvasó – s még a mai is, hiszen a régi nyelv nem különbözik annyira, hogy ma ne lehetne érteni – sosem fog ilyesmikre gondolni: alapként kis lyukakat képzél, bennük egy-egy kőlappal (ilyen a kínai házalap, a régészet tanúsága szerint Lao-ce idejében is ilyen volt), s a tartósság eszméje nem merül föl benne, mert az nincs benne a kínai kifejezésben. A kínai folytatás egyébként is: „nem lehet elmozdítani”. Nem a tartósság, hanem az erősség fogalma rejlik itt. A kínai jobban fél a földrengéstől, mint az idő állásztó erejétől (vagy a biblikus hasonlat által sugallt vihártól). Nem tudom, elég kézzelfogható-e, amit érzékeltetni szeretnék: más képzetek, más asszociációk feltebbeneése kíséri ezt a szöveget a kínai olvasóban. S megint más a régi olvasóban.

Régi közhely: minden fordítás – fordítás. És mégis: újra meg újra nekiveselkedünk, hogy egy teljesen más közegben, más nyelvben, más kultúrában fogant költői vagy épp bölcselői remeket magyarrá ültessünk át. Szent meggyőződés, hogy egyik kísérlet sem hiábavaló: összességükből jutunk egyre több és mélyebb megértéshez.

S ha ehhez még egy olyan fölfedezés is járul, mintegy a fordítói-filológusi munka melléktermékeként, amilyen Karátson Gáboré a Leonardo- és Huang Kung-wang-képek összevetésében, akkor csak ujjongani tudunk Leonardót ismerni véljük, s a szerző korábban

is, az összevetés előtt is, meglehetősen pontosan fogalmazta meg a „*docta ignorantia*” princípiumának érvényesülését a reneszánsz meseter oeuvre-jében: a végeredmény helyett a keresés rögzítését, festői, rajzi tanúságtételét. Ez már jó. S ugyanezt fedezi föl most – a TAO TE KING-et faggató tanulmányok közepette végzett festészettörténeti stúdiumok révén, Huang Kung-wang piktúrájában. Ez kitűnő!

Amit ezzel kapcsolatban elmond piktúráról és a művészetről, azt tanítani is lehet. És, szerintem még nagyobb érdem, számos olyan kérdést fogalmaz meg fejtegetésében, ami a művészettörténészek számára is ösztönző lehet. „*Rengeleg kérdést föl lehetne tenni ilyen...*”, hátrítja el elegánsan a nem reá tartozó feladatokat (XXV. o.), s ott is vannak azok. A magamfajta földhözragadt történészeknek még az is tanulságosnak tűnik, hogy Leonardo is, Huang Kung-wang is egy korszak lezárója s egyben egy újnak nyitója – a reneszánsz kínai megfelelőjének a fordulóján vagyunk. Huang életrajza is különös párhuzamokat sejtet: maga csak ötvenévesen vonult vissza a piktúra és egyéb fölös dolgok élvezetébe, miután rangos köztisztviselőként (a mongol uralkodó szolgálatában) kudarcot vallott s börtönt szenvedett (ártatlanul, korrupcióval megvádoltan). De nemcsak a taoizmus, hanem a buddhizmus is elcsábította, mindkettőnek, talán egy időben, híve s tanulmányozója volt. Képeinek – sorsa pedig (Karátson is céloz rá) külön stúdiumot érdemelne: nem járt olyan jól, mint Leonardo, aki a francia uralkodóban jó mecénást lelt; Huang eredeti képét egy mániákus gyűjtő végreendetében megsemmisíteni rendelte, s a tűzből kimentett maradvány máig vita tárgya – merthogy másolatai is vannak, hitelesként minősítve. A koréjük fonódott mítosz azonban félelmetes hasonlóságokat mutat – mutat, mutandis: Kína másképp fonja mítoszait, mint Európa.

Ha csak ennyi lenne Karátson Gábor költő és festő és műfordító érdeme, akkor is megérte volna ezt a misét. De az eredetiből, kínaiból készült fordításról és kommentárjáról sem fedkezhetünk meg. Nem filológiai, hanem sokkal fontosabb kérdésekre keres – nem ad, keres! – választ: az élet és a művészet kérdésére. A kettő, sokunk számára legalább, azonos.

TALÁN A KERTEK...

Eugène Ionesco: Drámák

Fordította Bognár Róbert, Gera György, Mészöly Dezső, Réz Ádám, Vinkó József. Válogatta és az utószót írta Szántó Judit

Európa, 1990. 594 oldal, 120 Ft

„*Vajon az irodalomhoz tartozik-e a színház?*” – kérdi, s részben épp Ionesco kapcsán, a hatvanas évek kiváló esszéistája, Gaëtan Picon az új francia irodalom bemutató kötetének (PANORAMA DE LA NOUVELLE LITTÉRATURE FRANÇAISE) drámafejezetében. Ugyanő a huszadik századi francia dráma nagy dilemmáját az irodalmi színház és a színpadi színház kettéválásában látja. Vélénék, a Ionesco-dilemma nem ebben, hanem az abszurd (vagy anti-) dráma és a hagyományos színművek mély ellentétében keresendő. Csakhogy mára az abszurd színház is hagyományossá vált, „antidramáról” már csak a középiskolákban esik szó. Ionesco időközben akadémikus lett, és Shakespeare meg Csehov abszurdabb, mint Beckett GODOF-ja vagy A KOPASZ ÉNEKESNŐ.

A Ionesco-drámáknak mai szemmel inkább a befogadástörténete abszurd. Ismeretlen színészek obskúrus kis színpadokon játszották első műveit félig üres nézőtér előtt. Az Huchette színházi példának sikereszéria később, az ötvenes évek közepétől kezdődik: A KOPASZ ÉNEKESNŐ-t és a KÜLÖNÖRÁ-t kezdetben visszhangtalanul mutatták be másutt, mások. 1956-ban A SZÉKEK-nek egy champs-élysées-i stúdiószínházban színpadra állított felújítása s a „mértékadó” polgári *Figaró*ban megjelent Anouilh-kritika hozta a fordulatot. Néhány év múlva a RINOCÉROSZOK-at Amerikától Japánig óriási visszhanggal és közönségsikerrel játsszák a legnagyobb színházak.

Mindennél talán még meghökkentőbb Ionesco magyarországi pályafutása. A *Nagyvilág* már 1959-ben közli A SZÉKEK-et, majd alig egy év múlva (rövidítve) – akkori címén – AZ ORRSZARVÚ-t, de aztán fél évtizednyi szünet következik az írásos publikációkban is, színpadi előadásról pedig egészen a közelmúltig egyáltalán szó sem eshetett. Nem annyira színház-, mint politikatörténészek feladata ennek okát kutatni. Ha egy diktatúrának a színházat, színpadot ambivalensen szerető személy a